

Weşangerîya Kurdkî ya Tirkîya de Cayê Kirmanckî

Mutlu Can

Kilmnus

Tirkîya de kitabê kirmanckî (zazakî) yo tewr verên 1899 de ginayo çap ro. Perîyodîko tewr verên o ke tede tekstê kirmanckî zî weşanîyayê rojnameyê Roja Newe ya ke 1963 de ameya vetene. Qedexekerdîşê kurdkî yê dewleta tirkan astengo tewr muhîm o ke bîyo sedemê apeymendişê kirmanckî. La vera heme şertanê nêgatîfan yew pêserîya cîdî ya kirmanckî vejîyaya orte. Lehçeya kirmanckîya ke şertanê mendişî-mergî de rî bi rî ya, semedê aye warê weşangerîye ehemîyetêko cîdî teşkil keno. La kirmanckî de sewîyeya nîsbetê weşangerîye kitabî û perîyodîkan hema zî kêmi ya. Ewro Tirkîya de qedexeyê kurdkî biney sist bibo zî polîtîkaya asîmîlasyonîste ya dewlete bi hawayo pratîk yena tetbîq kerdene. Hetanî ke kurdkî nêbo zîwanê perwerdeyî, warê weşangerîye de temînbiyayîşê şert û îmkanan yê ke kurdkî (kurmanckî-kirmanckî) biresno sewîyeya îdeale mumkin nêaseno.

Ma do na xebate de Tirkîya de weşangerîya kitabî û perîyodîkan de cayê lehçeya kirmanckî (zazakî) ser o vinderê. Ma do beşe yewinî de weşananê perîyodîkan bi goreyê kirmanckî rê cadayîşê înan analîz bikê û derheqê înan de zanayîşanê umûmîyan bidê. Beşe diyinî de zî bi hawayo kilmî weşangerîya kitabî de rewşa kirmanckî ser o vinderê. Beşe peynîye de zî ma ca bidê çend zanayîşan û tesbîtan yê ke ma peynîya na xebate de resayî înan. Sînorê xebata ma hetê mudetî ra mabenê 1963 û 2017î yo. Ancîna perîyodîk û kitabê ke Tirkîya de, hetê kirmancan ra û bi alfabeya kirmanckî (kurdkî) vejîyayê yewna sînorê xebata ma teşkil kenê.

Kîlîçekuyî: Kirmanckî, zazakî, kurdkî, perîyodîkê kurdkî, weşangerîya kurdkî, rojname, kovare, kitabê kirmanckî

Destpêk

Kurdê ke lehçeya kirmanckî (zazakî) qisey kenê mintiqa bi mintiqa xo sey kird, kirmanc, dimilî (dimlî) û zaza name kenê. Naye ra girêdaye lehçeya ke pê qisey kenê, aye ra zî vanê kirdkî, kirmanckî, dimilkî yan zî zazakî. Seke yeno zanayîş Grûba Xebate ya Vateyî ke 1996î ra nata standardîzasyonê na lehçe ser o xebitîyena, çarçewaya kirmanckîya standarde de seba nameyê na grûba kurdan “kirmanc”, nameye lehçeya înan zî “kirmanckî” munasîb qebul kerdî. Aye ra ma do naye ra dima nê nameyan bixebitnê.

Na grûba kurdan tena Kurdistanê Vakurî ke ewro binê bandorîya Tirkîya de maneno de ciwîyena. Derheqê nufusê pêroyî yê kirmancan de yew hûmara resmî û zelale ke netîceyê hûmaritişê nufusî de tesbît bîya çin a la goreyê texmînan nufusê kirmancan yê Tirkîya 3-4 mîlyonî esto. Bi vatişêkê binî %25ê kurdanê vakurî kirmanc ê.

Kirmancî, bajaranê vakurî ra Dêrsim û Çewlîg de zafaneyê girdî yê nufusî teşkil kenê. Çewlîg de merkezî ra teber qezayanê Dara Hênî û Bongilan de kahîr ekserîyetê nufusî kirmancan ra awan beno. Ancîna qezayanê Azarpêrt, Kanîreş, Gêxî, Xorxol û Çêrme; Dêrsim de merkezî ra teber Çemişgezek, Xozat, Mazgêrd, Qisle, Pultur, Pêrtage û Pilemuriye; Dîyarbekir de merkez, Çêrmûge, Çinar, Şankuş, Pîran, Gêl, Erxenî, Hênî, Hezro, Karaz, Pasûr û Licê; Xarpêt de merkez, Xulaman, Mîyaran, Depe, Qowancîyan, Maden, Pali û Sivrîce; Ezirgan de merkez, Mose, Îlic, Kemax û Têrcan; qezayanê Erzîromî ra Aşqele, Çat, Xînûs (Kela), Hesenqela û Tatos; Sêwas de mintiqaya ke sey Koçgîrî name bena: Dîvrîxî, (Tivîrgî), Hafîk, Îmran (Çit & Umranîye), Kangal, Ulaş û Zara (Koçgîrî), qezaya Semsûrî Aldûş, qezaya Bidlîsî Modan (Motkî), qezaya Mûşî Gimgim, qezaya Riha Sêwreği; qezayanê Meletî de Şîro (Pötürge) û Erebgir; qezayê Sêrtî Hewêl, qezaya Êlihî Hêzo de nufusê înano cîdî esto. Ancîna mintiqaya Qerecdaxî de (dew û mezrayê Çinar, Dêrike û beledîyaya Rezan ya Dîyarbekirî) tayê nufusê kirmancan esto. Nînan ra teber Erdexan, Adana (Seyhan), Aksaray, Qers, Kayserî û Gumuşxane de zî tay bo zî nufusê kirmancan esto. ¹

Seke yeno zanayîş 1923 de ronîyayîşê Komara Tirkîya ra pey ziwanê kurdkî (kirmancî-kirmanckî/zazakî) ame qedexekerdiş. Polîtîkaya asîmîlasyonî ya dewleta tirkan ver kurdkî nêbîye wayîrê statu. Îmkananê payranmendiş û averşîyayîşî ra mehrum mende. Herçiqa ke no qedexe bi tesîrê muxalefetê kurdan û muzakereyanê Yewîya Ewropa û Tirkîya ewro biney sist bîyo; warê weşangerî û medya de serbest veradiyayîşê kurdkî, dera weçînita ya kurdkî, çend unîversîteyan de abiyayîşê bêşanê ziwan û kulturê kurdan ûsn. gamê pozîtîfî erzîyay zî nê, estena kurdkî nêgênê binê temînatî. Kirmancîya ke di lehçeyanê kurdkî

1 - Ercan Çağlayan, *Zazalar: Tarih, Kültür ve Kimlik*, 3. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Ekim 2018, s. 49-50

yê ke Tirkîya de qisey benê ra a dîyin a, rewşa aye hîna negatîf o. Kîştâ netîceyanê qedexekerdişî de dezavantajê aye zî bîyê sedemê na rewşe. Tena Tirkîya de cayî (meskûn) bîyayîşê kirmancan ver, sewbîna parçeyan yan zî welatan de nêbîyayîşê xebatanê ke kirmancî ser o bîyê, zaf tay bîyayîşê nîsbetê bajarijan yê nufusê kirmancan û îmkananê perwerdeyî rê nêresayîşê kirmancan çend nimûneyê dezavantajan yê kirmancî ra yê.

Eke teşbîh ca de bo kirmancî gonî vîndî kena. Çünke kirmancî zıwanê perwerdeyî nîya, zafêr kirmancî bi hawayo umûmî keyeyanê xo de û cuya xo ya rojane de kirmancî qisey nêkenê û netîce de na lehçe neqlê neslanê newîyan nêbena. Nê tabloyê aye negatîfî ver UNESCO rapora xo ya 2009î de ca dayo kirmancî û na lehçeya kurdkî grûba “Ziwananê ke tehlukeyê ci esto ke bimirê” mîyan de kategorîze kerda.² Helbet na rewşa negatîfe ya kirmancî xoser babeta meqaleyêk a. Aye ra ma hîna zêdeyêr nêkewîn detayan mîyan û derbazê esasê babeta xo bibin.

1. Weşananê Perîyodîkanê Kurdkî yê Tirkîya de Kirmancî

Ma do nê beşî de weşananê perîyodîkanê ke Tirkîya de û hetê kurdan ra ameyê weşanayene hetê kirmancî ra analîz bikê. Bi vatişêkê bînî kovar û rojnameyê kurdan yê ke Tirkîya de weşanê xo kerdo yan zî kenê û tede sey beşêk ca dîyayo kirmancî yan zî tede tekstê kirmancî zî weşanîyayê ser o bivindê û na çarçewa de zanayîşanê pêroyîyan bidê. Tîya de ganî ma sînorê xebata xo wina eşkera bikê: Hetê demî ra sînorê ma mabênê serranê 1963-2017î ra sînorêkerde yo. Tarîxê ke nameyê her perîyodîkî dima parantezan mîyan de nusîyayê, serra destpêkerdişê weşanê înan o. Ancîna seke ma cor ra zî bi yew hawa dîyar kerd perîyodîkê ke Tirkîya de dest bi weşanê xo kerdo yan zî yew demî ra pey weşanê xo Tirkîya de domnayo kewenê xebata ma mîyan. Yewna sînorê ma zî no yo: Perîyodîkê ke bi alfabeya kurdkî (kirmancî-kirmancî) vejîyayê/vejîne daxilê xebata ma yê. Seke yeno zanayîş bi alfabeyanê bînan zî çend perîyodîkî weşanîyayê/weşanîyênê. Bêguman mabênê serranê 1963 û 2017î de sey kovar, rojname û fanzîn gelek perîyodîkê kurdkî/kurdan vejîyê la seba ke babeta ma kirmancî ra girêdaye ya, ma tena ca dayo nameyê ê perîyodîkanê ke tede tekstê kirmancî weşanîyayê.

Ma vere cû metodê analîzê xo ser o zî çend xususanê bingeyênan vajîn û bi no hawa dest bi babeta xo bikîn. Perîyodîkê ke kewenê sînoranê nê beşî, ma do înan bi goreyê hawayo kronolojîk hîrê dewran de analîz bikê. Nê dewrê ke eynî wext de nameyê sernuşikanê ma teşkîl kenê nê yê:

2 - Tolga Korkut “UNESCO: 15 Languages Endangered in Turkey”, <http://bianet.org/english/english/112728-unesco-15-languages-endangered-in-turkey>

1. Dewrê Roja Neweyî (1963-1979)
2. Dewrê Kovara Tîrêjî (1979-1997)
3. Dewro ke bi Kovara Vateyî Dest Pêkerd (1997-2017)

1.1. Dewrê Roja Neweyî (1963-1979)

Kirmanckî, ronîyayîşê komara Tirkîya ra hetanî serra 1963yî tu perîyodîk de xo rê ca nêdîyo. Ganî ma destpêk de nayê zî vajê: Tirkîya de 1920î ra hetanî 1970yî kovarê ke bi kurdkî-tirkî neşr biyê, hûmara înan 10î derbaz nêbena.³ Ma reya verêne rojnameyê Roja Newe ya ke 1963yî de İstanbul de (bi kurdkî-tirkî) vejîyo de rastê tekstanê kirmanckî yenê. Nê, tena di tekstê folklorîk û kilm ê. Aye ra 1963 û Roja Newe bi hawayo sembolîk bo zî destpêkê nuştiş û weşanîyayîşê kirmanckî yê dewrê modernî teşkîl keno.

Hîrê perîyodîkê nê dewrî ke badê Roja Neweyî vejîyê û tede ca dîyayo kirmanckî nê yê: Kovara Özgürlük Yolu (Rîya Azadî), rojnameyê Roja Welat û kovara Devrimci Demokrat Gençlik. Kovara Özgürlük Yolu'yê ke 1975 de dest bi weşanê xo kerdo, pêsero 44 hûmarê aye vejîyê. Nînan ra 5 teneyan de tekstê kirmanckî weşanîyayê ke zafaneyê bêjê înan folklor o. Rojnameyê Roja Welat 1977 de vejîno û Tirkîya de pêsero 12 hûmarê ey weşanîyayê. Nînan ra 8 teneyan de tekstê kirmanckî neşr biyê ke ancîna zafê înan tekstê folklorîk ê. Devrimci Demokrat Gençlik yew kovara kurdan a ke 1978 de dest bi weşanê xo kerd. Pêsero 11 hûmarê na kovare vejîyayî. Na kovare de zî zaf tay bo zî tekstê kirmanckî ca girewto.

Eke ma bi kilmîye taybetîya nê dewrî û perîyodîkanê ey ser o çend detayan îlawe bikê eşkenê nînan vajê: Nuştişê kirmanckî de qonaxê destpêkî yo. Roja Newe rojnameyo yewin o ke tede tekstê kirmanckî weşanîyayê û eynî wext de perîyodîko yewin o ke bi nameyêkê kirmanckî vejîyo. Roja Welat rojnameyo dîyin, Özgürlük Yolu kovara yewin, Devrimci Demokrat Gençlik kovara dîyin a ke tede ca dîyayo lehçeya kirmanckî. Nê dewrî de nuşteyê Munzur Çem, Malmîsanij û Zilfîyî⁴ ameyê weşanayene.

1.2. Dewrê Kovara Tîrêjî (1979-1997)

Tîrej kovarêka kulturî û edebî ya ke hûmara aye ya yewine 1979 de vejîyaya. Hema-hema nêmeyê kovare bi kirmanckî neşr biyo. Hîkaye zî tede gelek tewîranê edebîyan de nimûneyê tewr verênî aye de weşanîyayê. Coka na kovare sey nuqtaya destpêk yan zî bingeyê edebîyatê kirmanckî qebul beno. Hîrê hûmarê xo

3 - Malmîsanij, "İsveç'te Kürtçe Yayınlar", *Defter Dergisi*, Sayı: 13, İstanbul, Nisan-Mayıs 1990, s. 100.

4 - Munzur Çem, yew bantê muzikî yê Zilfîyî ke Ewropa ra ameyo ardene ra tayê deyîranê şarê Dêrsimî deşîfre keno û dano weşanayene. Çem, semedê nameyê xo nêxêbitnayîşê xo ser o nînan vano: Seba ke esas arêkerdoxê nê deyîran Zilfî bî û o ê wextan teberê welatî de mendêne, mi nameyê ey ser o dayî weşanayene. No melumat hetê Munzur Çemî ra bi hawayê e-mailî dîya mi.

Tirkîya, yew hûmara xo darbeya leşkerî ya 1980yî ver Swêd de pêsero 4 hûmarê na kovare vejîyê. 5 nuştayan ra teber heme tekstî hetê Malmîsanijî ra (bi mexlaxsanê cîya-cîyayan) nusîyayê.

Dengê Komkar (1979), Armanc (1979), Berbang (1982), Hêvî (Parîs), Berhem (Swêd) kovarê bînî yê ke mabênê nê dewrî de Ewropa de welatanê sey Swêd, Almanya, Fransa de vejîyayê. La semedo ke babeta ma perîyodîkanê ke Tirkîya de weşanê xo kerdo ra sînorkerde ya ma nînan ser o nêvindenê. Labelê baş beno ke ma tîya qalê yew detayê muhîmî bikê, o zî no yo: Badê Tîrêjî di perîyodîkan de; Armanc û Hêvî de zî sey beşêk ca dîyeno lehçeya kirmanckî. Hetanî weşanîyayîşê kovara Vateyî (1996) hîrê perîyodîkê ke tede bi hawayo sîstematîk û sewîyeya cîdî de tekstê kirmanckî ca gênê Tîrêjî zî tede nê hîrê kovar ê. Redaktor û berpirsîyarê înan yê beşe kirmanckî M. Malmîsanij o.

Serra 1991 Tirkîya de semedê kurdkî muhîm a. Çünke seke yeno zanayîş 12 êlule 1980yî dima Tirkîya de kurdkî amebî qedexekerdiş. Tu îmkanê nuştîş û weşangerîya kurdkî nêmendbî, înanê ke bi kurdkî nuştêne, perîyodîkan vetêne derbaya leşkerî ya 1980yî ver vejîyayî teber, şîy Ewropa û fealiyetanê xo uca de domnay. Tirkîya de qanûno 2932 numreyino ke weşangerîye de kurdkî qedexe kerdêne, 29.12.1991 de hetê hukmatê Tirkîya yê ê wextî ra ame wedarnayene. Naye ser o Tirkîya de verê weşangerîya kurdkî bi hawayo fîlî abî. Nê qewimîyayîşî ra girêdaye bi nameyê Rojname yew rojname ame vetene. Rojname, perîyodîko kurdkî yo tewr verên o ke badê serra 1980yî Tirkîya de bi hawayo resmî dest bi weşanê xo kerdo. Rojnameyo ke tena yew hûmara ey (hejmara provayê) vejîyo de 2 rîpelî (4 nuştayî û beşê daşinasnayîşê kitabani) bi kirmanckî neşr bîy. Rojnameyî, rojnameyê Welat (1992) û Azadî (1992) taqîb kenê. Nînan ra rojnameyê Welat demêk dima weşanê xo bi hewayo rojane keno û hema-hema bi her hûmara xo de tekstê kirmanckî weşanîyenê. Azadî nê dewrî de rojnameyo hîreyin o ke muhtewaye xo de kirmanckî zî ca gêna.

Goreyê tesbîtanê ma ra nê corênan ra teber 9 rojnameyanê bînan de zî tekste kirmanckî ameyê weşanayene. Nînan ra Welatê Me (1994), Dengê Azadî (1994), Ronahî (1995), Azadiya Welat (1996), Hêvî, (1996) de hema-hema ke bi hawayo sîstematîk ca dîyayo na lehçe. **Mîqdarê bêj û hûmara tekstanê nê rojnameyan zêde yê.** Herçiqas ke nîsbetê înan bi goreyê verênan tay bo zî ge-ge rojnameyanê Jîyana Nû (1994), Roj (1995), Nû Roj (1996), Roja Teze (1998) de zî tekstê kirmanckî weşanîyayê.

Eke ma derbazê kovaranê kurdkîyan yê nê dewrî bibê, vînenê ke tena yew kovare bi sewîyeya cîdî ca dayo tekstanê kirmanckî. Na, kovara Nûbihar a ke weşanê xo 1992 de dest pêkerdo û hetanî ewroyî zî bê mabên domnena.

Ancîna goreyê tesbîtanê ma çend kovarê bînî ke nê dewrî de vejîyê û tede tay bo zî ca dîyayê tekstanê kîrmanckî nê yê: Medya Güneşi (1988), Vatan Güneşi (1989), Deng (1989), Rewşen (1991), Newroz, 1991 Govend (1991), Newroz (1991), Newroz Ateşi (1992), Hevdem, 1993), Stêrka Rizgarî (1994), Çağdaş Zül-fikar Dergisi (1995), Zend (1996), Roza (1996), W (1996)

1.3. Dewro ke bi Kovara Vateyî Dest Pêkerd (1997-2017)

Kovara Vate 1997 de dest bi weşanê xo kerdo. 20 hûmarê aye verênî Swêd de, yê bînî (2003yî ra tepîya) Tirkîya de vejîyayê. Wexto ke ma na meqale nuştêne hûmara 59. ya kovare weşanîyabiye. Kovara Vate, hetê Grûba Xebate ya Vateyî ke serra 1996î ra nata xebata standardîzasyon û arşîvkerdişê na lehçe ser o xebitîna ra yena vetene. Helbet tena na kovare babete yew meqale teşkîl kena, la îcab keno ke ma tena ca bidîn çend xususanê muhîman. Vate, kovara yewin a ke temamen (safî) bi kîrmanckî ameya weşanayene. Mîsyonê aye yo esasîna vilabîyayîş û pratîzêbîyayîşê qaydeyanê kîrmanckîya standarde yo ke ê hetê Grûba Xebate ya Vateyî ra tesbît biyê. Serredaktorê kovarê M. Malmîsanij, Munzur Çem û J. Îhsan Espar ê, kesê ke sey redaktorê kovare asene zî nê yê: M. Selîm Uzun, Haydar Diljen, Cemîl Gundogan, Denîz Gunduz û Serdar Bedirhan. Awanbîyayîşê pêserîya nuşteki ya kîrmanckîya ewroyêne de rolê na kovare gird o. Çarweya wendiş û nuştîşê kîrmanckî de zî zaf ehemîyetê aye esto, çünke sayeyê na kovare de wendox û nuşttoxê na lehçe zêdîyayî, kadroyê aye ewroyênî vejîyayî. Bi kilmîye kovara Vate edebîyatê kîrmanckî de yew ekol, hetê mîsyonî ra zî yew mekteb o⁵.

Dema Nû (2001) rojnameyo verên o ke serranê 2000î de dest bi weşanê xo kerdo û ca dayo tekstanê kîrmanckî. Çend rojnameyanê kurdan yê Tirkîya ra yo ke weşanê înan demêko derg dewam kerdo. Herçiqa ke mîqdarê tekstanê kîrmanckî zaf nêbo zî Dema Nû seba na lehçe perîyodîkêko muhîm o. Kovara Mizgîn (2004) yew kovara kurdî ya ke tandanse xo dînî yo. Na kovara ke pêsero 74 hûmarê aye vejîyê de nîsbet bi lehçeya kurdî ya tay bo zî tekstê kîrmanckî zî neşr biyê. Mukaddîme (2010) kovara bihakeme ya yewin a ke tede çend meqaleyê kîrmanckî zî ameyê weşanayene.

Newepel (2011), perîyodîko diyin û rojnameyo tewr veren o ke safî bi kîrmanckî ameyo weşanayene. No rojnameyo ke çarçewaya xebatanê *Komela Ziwan, Huner û Kulturî* (ZIWAN-KOM) de weşanîyayo, pêsero 100 hûmarê ey vejîyayê. Kovara Vateyî ra dima perîyodîko diyin o ke gelek nuşttox, şair û wendoxê kîrmanckî vetî meydan. Pêserîya nuşteki ya kîrmanckî aver berde. Weşanê Newepelî, badê vejîyayîşê hûmara ey ya 100. ame vindarnayene.

5 - Seba ke derheqê kovara Vateyî de hîna zêde zanayîşan bigîrîn, biewnîn nê nuşteyî ra: "J. Îhsan Espar, "Bi Nuştê û Nuşttoxanê Xo Pancas Hûmarê Kovara Vateyî", *Vate: Kovara Kulturî, Hûmare: 50, İstanbul, Payîz 2016, r. 15-30*

Şewçila yewna kovar a ke safî bi kirmanckî yena vetene. Kovarêka edebî ya Wayîr û redaktorê Şewçila Roşan Lezgîn o. Tede bêjanê cîya-cîyayan de gelek eserê edebî weşanîyayê. Perîyodîko hîreyîn û kovara dîyin a ke safî bi kirmanckî vejîyeno. Hetanî nika 16 hûmarê aye neşr bîy.

Welat Verroj (2012) sey îlaweyê rojnameyê Azadiya Welatî ame weşanayene. Safî bi kirmanckî vejîyo. Welat Verroj, kovara Vate û rojnameyê Newepelî dima perîyodîko hîrêyin o ke tede tewr zaf kesan bi kirmanckî nuştî û tewiranê cîya-cîyayan de gelek tekstî weşanîyayê. Rojnameyê Zazakî (2013) yewna rojnameyo ke safî bi kirmanckî weşanê xo kerdo. Yewna taybetîya nê rojnameyî bajarê Çewlîg de vejîyayîşê ey o ke kirmanckî de rojnameyo lokalo verên o. Tede cîya-cîya bejan de gelek tekstê kirmanckî ca gênê. Hûmara xo ya 12. ke 2014 de vejîyaya dima weşanê rojname hetê îdarekaranê ey ra ame vindarnayene.

Yewna rojnameyo ke ca dayo kurdkiya kirmanckî rojnameyê BasNûçe (2014) yo. Zafanê di rîpel ge-ge zî yew rîpelê BasNûçeyî bir kirmanckî neşr bîy. Rojname de zaf kesan nuştî û gelek tekste kirmanckî ameyê weşanayene. Serranê 2000î ra pey çend rojnameyê ke bi hawayo sîstematîk û nîsbeto muhîm de ca dayo kirmanckî estê, BasNûçe înan ra yew o.

Folklorê Kurdan goreyê tesbîtanê ma ra, kovara folklorî ya yewin a ke hetê kurdanê bakurî ra ameya weşanayene. Kovare, hetê Şaredariya Bajarê Girdî yê Dîyarbekirî ra û safî bi kurdki (kurmanckî-kirmanckî) ameyê vetene. Tede nîsbeto zêde de tesktê folklorîkê ke mintiqayanê cîya-cîyayan yê kirmancan ra arê bîyê ca gênê. Muhtewaya xo de hema-hema her bêjê folklorê vatişkî/fekkî ra nimûneyî estê.

Bas, kanûna 2016î de û sey rojnameyo ke sey dewamê BasNûçeyî dest bi weşanê xo kerd. Pêsero 44 hûmarê xo vejîyay û weşanê xo kanûna 2017î de qedîya. Her hûmara rojnameyê Basî de di rîpelî safî bir kirmanckî neşr bîy. Edîtorîya beşê kirmanckî Mutlu Canî kerde. 88 rîpelanê kirmanckîyan yê Basî de 188 tekstê kirmanckî weşanîyay. Bas, rojnameyanê kurdki yê ke serranê 2000î ra dima vejîyay, înan miyan de rojnameyanê îstîsnayîyan yê ke bi hawayo sîstematîk ca dayo kirmanckî ra yew o.⁶

Ancîna nê dewreyî de tayê perîyodîkî estê ke muhtewaya înan de bi hawayo zaf nîsbî; ge-ge zaf tay ge-ge zî tena çend hûmaranê înan de tekstê kirmanckî neşr bîyê. Ma verê nameyanê kovaran rêz bikîn: Pîne (1999), Nûpel (1999), War (1997), Vesta (2004), Bîr (2005), Şemamok (2005), Roja Kurd (2007), Ajda (2007), Kovara Asîva (2011), Veyveka Darêne (2013), Zarokên Roje (2013), Wejê û Rexne (2014), Zarema (2014), Axa Sor (2014), Heftreng (2014), Fername (2014), Kovara Çewlîg (2015), Keskesor (2015), Diyarbakır Bülten (2015),

6 - Seba hîna vêşî melumatan biewnîn: Mutlu Can, "Panoramaya Kirmanckî yê Basî", Bas: Heftnameya Nûçeyî û Şiroveyî, Hejmar: 44, 2017, r. 10

Kovara Derûnnasiyê Psychology Kurdî (2016), Heterotopîa (2015). Rojnameyî zî nê yê: Hawar (2009), Rojev (2009), Roja Welat (2004), Dengê Welat (2007) Bajarname (2014), Rojeva Medya (2016)

2. Tirkîya de Weşangerîya Kitabanê Kirmanckî

Lehçeya kirmanckî bi goreyê lehçeyanê bînan yê kurdkî zaf erey nusîyaya. Naye ra girêdaye kitabo tewr verên o ke bi destê yew kirmanckî nusîyayo 1899 de çap biyo. No kitab, Mewlîdê Kirdkî yê Mela Ehmedê Xasî (1867-1951) yo ke Dîyarbekir de ginayo çap ro. Xasî bi xo licêyij o û muftîyê Licêyî yo verên o. Şexsî-yetêko kurdperwer o. Ey ra dima kitabo dîyin bi nameyê Osman Efendî Babijî (1852-1929) hetê yewna kirmanckî ra nusîyayo. Kitabê ey Biyîşê Pêxamberî mergê ey ra pey 1933 de Şam de hetê Celadet Elî Bedirxanî ra ameyo çap kerdene. Nê her di kitabê mewlîdan, kirmanckî de kitabê tewr verên ê. Badê nê her di kitaban ma demêkê zaf dergî; hetanî rojnameyê Roja Newe ke 1963yî de Îstanbul de vejîno, rastê metnanê kirmanckîyan nê. Çend kitabê kirmanckî ke serranê 1980yî de Ewropa de vejîne, kitabê verênî yê dewrê modernî teşkîl kenê. La ganî her çîyî ra ver no bêro vatene: Kirmanckî de sewîyeya mîqdarê kitaban ewro goreyê vizêrî tayêna baş biba zî bi goreyê lehçeyanê bînan yê kurdkî zaf kêmi ya. Seke yeno zanayîş qanûno 2932. ke kurdkî qedexê kerdêne, 1991 de wedarîyayîşê ey ra pey verê weşangerîya kurdkî de asteng nêmend. No vurîyayîş kurdkî ser o tesîro pozîtîf keno. La çi Ewropa çi Tirkîya de hetanî serra 2004î tu serre 10 kitabî nêameyê çapkerdene. Di gamê ke zêdebîyayîşê nuştene û weşanayena kitabanê kirmanckî de tesîrê înan gird o, înan ra o verên Grûba Xebate ya Vateyî û kovara Vateyî yê. Weşanîyayîşê kitabe tewr verênî yê kirmanckî ra yanî serra 1899î ra hetanî 1996î 23 kitabê kirmanckî weşanîyabî. La 1996î ra hetanî peynîya 2010î hûmara kitabanê kirmanckîyan yê weşanayeyan 102 o. Û giranîya nuştexan yan zî tadayoxanê nê kitaban kesê ke endamê Grûba Xebate ya Vateyî yê yan zî kesê ke desteg dayo na xabete, înan ra teşkîl bena.⁷ Yewna gama muhîm a ke nusîyayîş û weşanîyayîşê berhemanê kirmanckîyan ser o tesîr kerdo, serra 2005î de destpêkerdişê muzakerayanê endamîya Tirkîya û Yewîya Ewropa (YE) yo. Nê prosesî de, seba ke hetê dewleta Tirkîya ra tayê qedexeyî wedarîyay, nusîyayîş û weşanîyayîşê kirmanckî tenêna (bineyna) aver şî. Sey nimûne, tayê unîversîteyan de abîyayîşê beşanê zîwan û kulturê kurdkî dima, tayê wendekeran nê beşan de reya verêne bi kirmanckî wend. Kirmanckî de serra 1963yî ra hetanî peynîya 2017î 332 kitabê kirmanckî ameyê weşanayene. Nînan ra 250 teneyî Tirkîya de weşanîyayê. Kitabê ke tewr zaf çap biyê, bejê înan şîr a.⁸

7 - J. İhsan Eşpar, Kirmanckîyanın (Zazacanın) Standart Bir Yazı Diline Kavuşması İçin Yapılan Çalışmalar: Vate Çalışma Grubu ve Vate dergisi (Teblixo yew komxebate de ameyo pêşkêşkerdiş)

8 - Mutlu Can, Bibliyografyaya Kirmanckî (Zazakî) [1963-2017], Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, r. 459-460

Tirkîya de weşanxaneyê ke xususen hîna zaf kitabênê kirmankî çap kenê 2 tene yê. Nînan ra o yewin weşanxaneyê Vateyî yo ke serra 2003yî de İstanbul de ronîyayo. Hetanî wextê na xebata ma weşanxaneyê Vateyî ra 75 kitabê kirmankî ameyê weşanayene. O diyin weşanxaneyê Roşna ya ke 2012yî de Dîyarbekir de ronîyayo. Hetanî nika nê weşanxaneyî zî 57 kitabê kirmankî weşanayê. Ancîna sewbîna weşanxaneyê kurdan yê ke Tirkîya de fealiyet kenê, sey vizêrî ewro zî kitabênê kirmankîyan weşanenê.

Kirmanckî de çend kitabê gramerî estê ke baş beno ke merdim tîya de behsê înan zî bikero. Bêjê her di xebatanê verênan bi hawayo zanistî muqayesekerdişê kurmanckî û kirmankî, yê hîrêyinî zî bi kurmanckî musayena kirmankî yo. Ma kunyeyanê înan nêqlê cêrî kenê:

M. Malmîsanij, *Kurmancca Île Karşılaştırmalı Kurmancca (Zazaca) Dilbilgisi*, Vate Yayınevi, İstanbul, 2015.

Seîd Verroj, *Veracêkerdena Gramerê Zazakî û Kurmanckî: Dîyalekt, Alfabe û Fonetik, Morfolojî (Hevberkirina Gramera Zazakî û Kurmanckî: Dîyalket, Alfa-be û Fonetik, Morfolojî)*, Weşanên Ava, Diyarbakır, 2014.

Roşan Lezgîn, *Ji Bo Kurmancan bi Awayê Muqayeseyî: Gramera Kirdkî (Zazakî)*, Roşna Yayınevi, Diyarbakır, 2013

Peynîye

Tirkîya de nuştîşê kurdkî perîyodîkanê kurdkî de dest pêkerd. Naye ra girêdaye zemînê pêserîya nuşteki ya kirmankî zî kovar û rojnameyê kurdkî bîyî. Nuştîşê kirmankî yo dewro modern bi hawayo sembolîk 1963 de bi rojnameyê Roja Neweyî dest pêkerd. Badê Roja Neweyî kovara Özgürlük Yolu, Roja Welat û Devrimci Demokrat Gençlik zî hîrê perîyodîkê kurdan ê ke verê 1980yî dest bi weşanê xo kerdo û tede tekstê kirmankî neşr bîyê. La seke ma zanê kovara Tîrêjî ke 1979 de vejîyaya, bingeyê edebîyatê na lehçe teşkîl kerdo.

Nusîyayîş û weşanayîşê kirmankî de gamêka tewr muhîme ronîyayîşê Grûba Xebate ya Vateyî ya ke xebata standardîzekerdişê na lehçe hema zî domnena. Kovara Vateyî ke 1997 de çarçewaya xebatanê na grûbe de dest bi weşanê xo kerdo, bîyo wasitayê pratîzebîyayîş û vilabîyayîşê kirmankîya standarde û gelek kadroyê kirmankî vetê meydan. Rojnameyê Newepelî ke 2011 de hûmara xo ya yewine vejîya û weşanê xo hetanî hûmara xo ya 100. domnayo yewna perîyodîko muhîm o ke seba na lehçe ehemîyetê xo esto. Her di zî bêjanê xo de perîyodîkê tewr verên yê ke safî bi kirmankî vejîyê. Her di zî çimeyê tewr dewlemendî yê edebîyat û folklorê na lehçe yê.

Ma vînenê ke kesê verên yê ke Tirkîya de bi kirmanckî nuştê, zafê înan endam yan zî terefdarê hereketanê sîyasîyan yê kurdan ê. Nê kesî seba ke nêrê tewqîfkerdiş derbeya 12 êlule 1980yî ver remenê Ewropa û fealîyetanê xo yê nuştekiyan na rey uca domnenê. Tirkîya de weşanayîşê berheman û perîyodîkanê kurdî 1991î ra tepîya serbest veradîyeno. Na serre de wedariyayîşê qanûnê 2932. numreyinî, 2003î de destpêkerdişê muzakerayanê Yewîya Ewropa û Tirkîya û Prosesê Çareserîye ke hetê dewleta Tirkîya ra 2015 de ame qednayene hîrê prosesê muhîm ê ke sey waranê bînan warê weşangerîyanê perîyodîkan û kitabana de pozîsyonê kirmanckî aver berdbî. Goreyê tesbîtanê ma Tirkîya de mabênê serranê 1963-2017 de 39 perîyodîkan de ca dîyayo kirmanckî. Nînan ra 18 teneyî rojname 21 teneyî zî kovar ê. Ancîna hetanî peynîya 2017î Tirkîya de 250 kitabê kirmanckî çap bîyê.

Çimeyî

Ercan Çağlayan, *Zazalar: Tarih, Kültür ve Kimlik*, 3. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Ekim 2018.

J. İhsan Espar, “Bi Nuşte û Nuştexanê Xo Pancas Hûmarê Kovara Vateyî”, *Vate: Kovara Kulturî*, Hûmare: 50, İstanbul, Payîz 2016.

J. İhsan Espar, Kirmanccanın (Zazacanın) Standart Bir Yazı Diline Kavuşması İçin Yapılan Çalışmalar: Vate Çalışma Grubu ve Vate dergisi. (Teblixo yew komxebate de ameyo pêşkêşkerdiş)

Malmîsanij, “İsveç’te Kürtçe Yayınlar”, *Defter Dergisi*, Sayı: 13, İstanbul, Nisan-Mayıs 1990.

Mutlu Can, “Panoramaya Kirmanckî yê Basî”, *Bas: Heftenameya Nûçeyî û Şıroveyî*, Hejmar: 44, 27 Mijdar-03 Kanûn 2017.

Mutlu Can, “Kürtçe Süreli Yayınlarda Kirmancca (Zazaca) Üzerine Bir İzlek (1963-2017)”, *Sözden Yazıya Zazaca*, Editörler: Nurettin Beltekin-Ahmet Kırkan, Weşanxaneyê Peywend, İstanbul, 2019.

Mutlu Can, *Bibliyografyaya Kirmanckî [Zazakî] (1963-2017)*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2018.

Tolga Korkut, “UNESCO: 15 Languages Endangered in Turkey”, <http://bianet.org/english/english/112728-unesco-15-languages-endangered-in-turkey>